

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

=====

અનિલ રિશી

વિરુદ્ધ

ગુરબક્ષ સિંઘ

૨ મે, ૨૦૦૬

[ન્યાયમૂર્તિ શ્રી એસ. બી. સિંઘા અને ન્યાયમૂર્તિ શ્રી પી. કે.

બાલાસુબ્રમણ્યન]

પુરાવા અધિનિયમ, ૧૮૭૨:

કલમ ૧૦૧ અને ૧૦૨ – પુરાવાનો બોજ – વેચાણ દસ્તાવેજને રદબાતલ જાહેર કરવા માટેનો દાવો – બનાવટી અને અને ઉભા કરેલા દસ્તાવેજનો આરોપ – ઠરાવવામાં આવેલ કે દસ્તાવેજમાં બનાવટી અથવા ઉભો કરેલો સાબિત કરવાના હેતુથી , પ્રતિવાદી દ્વારા તેનો કબજો કાનૂની સ્થિતિમાં

ફેરફાર કરશે નહીં – પુરાવાનો પ્રારંભિક બોજ વાદી પર રહેશે – પ્રતિવાદી પ્રબળ સ્થિતિમાં હતો તે હકીકત વાદી દ્વારા પ્રથમ કિસ્સામાં સાબિત કરવી આવશ્યક છે.

પુરાવા-સાબિતીનો બોજો અને પુરાવાની જવાબદારી-તફાવતો-સમજાવાયેલ

શબ્દો અને વાક્યો:

અભિવ્યક્તિઓ 'સાબિતીનો બોજો' અને 'સાબિતીની જવાબદારી' – પુરાવા અધિનિયમના સંદર્ભમાં તેનો અર્થ.

દાવો – મુદ્દાઓ ધડવા-વ્યવહાર અને પ્રક્રિયા.

પ્રતિવાદી અને અપીલકર્તા વચ્ચેના વેચાણ કરાર અનુસાર, ૨૬/૦૩/૧૯૯૧ ના રોજ વેચાણ કરાર કરવામાં આવ્યું હતું. બાદમાં, પ્રતિવાદીએ જાહેરાત માટે દાવો દાખલ કર્યો હતો કે ઉપરોક્ત વેચાણ કરાર રદબાતલ છે કારણ કે તે બનાવટી અને ઉભુ કરેલ હતું. મુળ પ્રતિવાદી –

અપીલકર્તાએ એ આરોપોને નકારી કાઢ્યા હતા. પક્ષકારોની અરજીઓ ધ્યાને લઈ ટ્રાયલ કોર્ટે નીચેનો મુદ્દો તૈયાર કર્યો:

"શું તા.૨૬/૦૩/૧૯૯૧ ના રોજનો વેચાણ દસ્તાવેજ માંગ્યા મુજબનો બનાવટી અને ઉભો કરેલો છે ?

વાદીની અરજી પર, ટ્રાયલ કોર્ટે અવલોકન કર્યું હતું કે કોઈ મુદ્દાને સાબિત કરવાની જવાબદારી હકારાત્મક રીતે મુક્ત કરવાની છે અને તેને નકારાત્મકમાં સાબિત કરવી હંમેશા મુશ્કેલ રહેશે, અને મુદ્દાને નીચે પ્રમાણે ફરીથી ધડવામાં આવ્યો હતો:

"શું ૨૬/૦૩/૧૯૯૧ તારીખનો કથિત વેચાણ દસ્તાવેજ માન્ય અને વાસ્તવિક દસ્તાવેજ છે?

પ્રતિવાદીની પુનરાવર્તન અરજીને ઉચ્ચ અદાલતે એ અવલોકન કરીને ફગાવી દીધી હતી કે પ્રતિવાદી દસ્તાવેજને હકારાત્મક રીતે સાબિત કરવા માટે પ્રબળ સ્થિતિમાં છે.તેનાથી વ્યથિત પ્રતિવાદીએ હાલની અપીલ દાખલ કરી હતી.

અપીલને મંજૂરી આપતા અદાલતે

ઠરાવેલ કે:૧.૧.પુરાવા અધિનિયમની કલમ ૧૦૧ને ધ્યાનમાં રાખીને, પુરાવાનો પ્રારંભિક બોજો વાદી પર રહેશે.ટ્રાયલ કોર્ટ અને હાઈકોર્ટે આ આધાર પર કાર્યવાહી કરી કે પ્રતિવાદી પ્રભુત્વ ધરાવતા પદ પર હતો અને પક્ષકારો વચ્ચે વિશ્વાસપાત્ર સંબંધ હતો.અપીલકર્તાએ તેમના લેખિત નિવેદનમાં દાવામાં કરવામાં આવેલા ઉપરોક્ત દાવાઓને નકારી કાઢ્યા હતા અને વિવાદ કર્યો હતો.પ્રતિવાદી પ્રભાવશાળી સ્થિતિમાં હતો તે હકીકત વાદી દ્વારા પ્રથમ વખત સાબિત થવી જોઈએ.[૬૬૨-એચ; ૬૬૩-બી-સી; ઇ]

કૃષ્ણ મોહન કુલ ઉર્ફે નાની ચરણ કુલ અને અન્ય વિરુદ્ધ પ્રતિમા મૈતી અને અન્યો, એ આઈઆર (૨૦૦૩) સુપ્રીમ કોર્ટ ૪૩૫૧, વિશિષ્ટ ચુકાદો.

૧.૨.દસ્તાવેજમાં બનાવટી કે ઉભો કરેલો સાબિત કરવા માટે, પ્રતિવાદી દ્વારા મૂળ વેચાણ દસ્તાવેજનો કબજો કાનૂની સ્થિતિમાં ફેરફાર કરશે નહીં.દસ્તાવેજ ધરાવતા પક્ષને હંમેશા તે જ રજૂ કરવા માટે નિર્દેશિત કરી શકાય છે.વાદી પ્રતિવાદી પાસેથી ઉપરોક્ત દસ્તાવેજ માટે અરજી દાખલ કરી શકે છે અને પ્રતિવાદીને ટ્રાયલ જજ દ્વારા તે જ રજૂ કરવા માટે નિર્દેશ આપી શકાય છે. [૬૫૫-ડી-ઇ]

૨ એ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે સાબિતીના ભાર અને સાબિતીની જવાબદારી વચ્ચે તફાવત છે. શરૂઆત કરવાનો અધિકાર જવાબદારીની ખાતરીને અનુસરે છે. તે કેસના પ્રારંભિક તબક્કામાં મહત્વ ધરાવે છે. સાબિતીની જવાબદારીનો પ્રશ્ન વધુ બળ ધરાવે છે, જ્યાં પ્રશ્ન એ છે કે કયા પક્ષની શરૂઆત થવાની છે. સાબિતીનો બોજ ત્રણ રીતે વપરાય છે: (i) શરૂઆતમાં અથવા પછીથી કોઈ દરખાસ્તના સમર્થનમાં પુરાવા રજૂ કરવાની ફરજ દર્શાવવી, (ii) બધા પ્રતિ-પુરાવાઓ સામે કોઈ દરખાસ્ત સ્થાપિત કરવાની ફરજ પાડવી; અને (iii) એક અવિચારી ઉપયોગ જેમાં તેનો અર્થ અન્ય કોઈપણ એક અથવા બંને હોઈ શકે. કલમ ૧૦૧નો પ્રાથમિક નિયમ લવચીક નથી. કલમ ૧૦૨ ની શરતોમાં પ્રારંભિક જવાબદારી હંમેશા વાદી પર હોય છે અને જો તે તે જવાબદારીનો નિકાલ કરે છે અને કેસ બનાવે છે જે તેને રાહત માટે હકદાર બનાવે છે, તો પ્રતિવાદી પર તે સંજોગો સાર્વિત કરવાની જવાબદારી સ્થાના તરિત થાય છે, જો કોઈ હોય, જે વાદીને તેના માટે અયોગ્ય ઠેરવશે.

[૬૫૫-એફ-એચ; ૬૬૬-એ]

આર. વી. ઈ. વેંકટયાલા ગૌન્ડર વિરુદ્ધ અરુલમિગુ વિશ્વેસરસ્વામી અને વી. પી. ટેમ્પલ એન્ડ અન્ય, જે. ટી. (૨૦૦૪) ૬ એસ. સી. ૪૪૨ પર આધાર રાખ્યો હતો.

૩ મુદ્દાને ફરી ધડવાના આદેશને રદ કરવામાં આવ્યો, આમ મૂળ મુદ્દાને પુનર્જીવિત કરવામાં આવે છે.[૬૬૬-ડી]

સિવિલ અપીલેટ જ્યુરિસડિક્શન:સિવિલ અપીલ નંબર ૨૪૧૩/૨૦૦૬.

ચંદીગઢ ખાતે પંજાબ અને હરિયાણા હાઈકોર્ટના સીઆર નંબર ૧૦૭૭/૨૦૦૫ ના તારીખના ૧૪/૧૨/૨૦૦૫ આદેશમાંથી.

અપીલકર્તા વતી સુરેશ કુમારી અને એ. પી. મોહંતી.

સામાવાળા મેસર્સ કે જે જોન એન્ડ કંપની માટે શાલિલ સાગર, પ્રતાપ વેણુગોપાલ અને ઈ વેણુ કુમાર.

અદાલતનો ચુકાદો આમના દ્વારા આપવામાં આવ્યો હતો

ન્યાયમૂર્તિ શ્રી એસ. બી. સિન્હા.

પરવાનગી મંજૂર.

દાવામાં પ્રતિવાદી અહીં અપીલકર્તા છે. જેમાં ૦૮/૦૨/૨૦૦૫ ના રોજ સિવિલ જજ (જુનિયર ડિવિઝન), ચંદીગઢ દ્વારા પસાર કરાયેલા આદેશથી

ઉદ્ભવેલી ૧૪ ડિસેમ્બર, ૨૦૦૫ ના રોજ ચંદીગઢ સ્થિત પંજાબ અને હરિયાણા હાઈકોર્ટ દ્વારા સિવિલ રિવિઝન નંબર ૧૦૭૭/૨૦૦૫ માં પસાર કરાયેલા ચુકાદા અને આદેશ જેમાં તેમની સુધારણા અરજીને ફગાવી દેવામાં આવી હતી તેનાથી નારાજ થઈ તેઓ અમારી સમક્ષ છે,

ચંદીગઢના સેક્ટર ૧૮એમાં આવેલા મકાન નંબર ૮૬ ધરાવતા પરિસરના સંબંધમાં અહીંના પક્ષો દ્વારા અને તેમની વચ્ચે તારીખ ૨૬/૦૩/૧૯૯૦ વેચવાનો કરાર કરવામાં આવ્યો હતો. ૨૭/૦૩/૧૯૯૧ પર વેચાણ કરવાના કરાર અનુસાર વેચાણ કરારનો અમલ કરવામાં આવ્યો હતો. જોકે, અહીં પ્રતિવાદી દ્વારા ઘોષણાપત્ર માટેનો દાવો દાખલ કરવામાં આવ્યો હતો જેમાં આરોપ મૂકવામાં આવ્યો હતો કે ૨૬/૦૩/૧૯૯૧ ના રોજનો વેચાણ દસ્તાવેજ બનાવટી, ઉભો કરેલો અને રદબાતલ દસ્તાવેજ હતો. અપીલકર્તાએ કથિત દાવામાં તેમાં સમાવિષ્ટ આરોપોને નકારી અથવા વિવાદિત કરીને પોતાનું લેખિત નિવેદન દાખલ કર્યું હતું. અહીં પક્ષકારોની દલીલો પર, વિદ્વાન ટ્રાયલ જજ દ્વારા નીચેના મુદ્દાઓ ઘડવામાં આવ્યા હતા:—

"શું ૨૬/૦૩/૧૯૯૧ તારીખનો વેચાણ દસ્તાવેજ વિનંતી કરવામાં આવી છે તેમ બનાવટી અને ઉભો કરેલો છે ?

પ્રતિવાદી દ્વારા ઉપરોક્ત મુદ્દાને દૂર કરવા અને તેને ફરીથી ગોઠવવા માટે અરજી દાખલ કરવામાં આવી હતી.વિદ્ધત ટ્રાયલ ન્યાયાધીશે ૦૮/૦૨/૨૦૦૫ ના આદેશની શરતોમાં ઉપરોક્ત અરજીને મંજૂરી આપતા મુદ્દાને ફરીથી ગોઠવ્યો.ફરીથી કરેલ અંક નંબર ૨ નીચે મુજબ વાંચે છે:—

"શું ૨૬/૦૩/૧૯૯૧ તારીખનો કથિત વેચાણ દસ્તાવેજ માન્ય અને વાસ્તવિક દસ્તાવેજ છે?

વિદ્ધત ટ્રાયલ ન્યાયાધીશે તેની તારીખ ૦૮/૦૨/૨૦૦૫ નો આદેશ પસાર કરતી વખતે જણાવ્યું હતું કે:—

"સામાન્ય રીતે દસ્તાવેજને નકારી કાઢવામાં આવે ત્યારે તેના અમલને સાબિત કરવાનો પ્રારંભિક બોજ તેના અમલનો આરોપ લગાવનાર વ્યક્તિ પર હોવો જોઈએ.અહીં વર્તમાન કેસમાં વાદીએ વેચાણ ખતનો અમલ કરવાનો ઇનકાર કર્યો છે.કોઈ મુદ્દાને સાબિત કરવાની જવાબદારી હકારાત્મક હોવી જોઈએ."નકારાત્મકમાં તે જ સાબિત કરવું હંમેશા મુશ્કેલ હોય છે.જ્યારે હકીકત હકારાત્મક રીતે

સાબિત થાય છે અથવા પુરાવા એ જ સાબિત કરવા તરફ દોરી જાય છે.આવી હકીકતના અસ્તિત્વને નકારી કાઢવાની જવાબદારી બીજી બાજુએ જાય છે.

ઉપરોક્ત આદેશની વિરુદ્ધ અહીં અપીલકર્તા વતી દાખલ કરવામાં આવેલી પુનરાવર્તન અરજીને હાઈકોર્ટ દ્વારા વિવાદિત આદેશને કારણે ફગાવી દેવામાં આવી હતી જેમાં કહેવામાં આવ્યું હતું કે:-

"આ કેસમાં, વાદી-પ્રતિવાદીનો કેસ છે કે તેણે પ્રતિવાદી-અપીલકર્તાની તરફેણમાં ૨૬/૦૩/૧૯૯૧ ના રોજ કોઈ વેચાણ દસ્તાવેજ કર્યો ન હતો અને તે બનાવટી અને ઉભો કરેલો દસ્તાવેજ હતો.બીજી બાજુ, તે પ્રતિવાદીનો કેસ છે કે ઉપરોક્ત વેચાણ ખત માન્ય અને વાસ્તવિક દસ્તાવેજ છે.વેચાણ દસ્તાવેજ પ્રતિવાદીના જ કબજામાં છે.આવી સ્થિતિમાં, પ્રતિવાદી દસ્તાવેજને હકારાત્મક રીતે સાબિત કરવા માટે પ્રભુત્વ ધરાવતી સ્થિતિમાં હોય છે, જ્યારે વાદી માટે તે સાબિત કરવું મુશ્કેલ બનશે.નકારાત્મક રીતે, જે પ્રશ્નમાંના વેચાણ કરારના કબજામાં પણ નથી.પ્રતિવાદી વેચાણ દસ્તાવેજની માન્યતા અને વાસ્તવિકતા સાબિત કર્યા પછી,

વાદીનો વારો આવશે કે તેઓ દસ્તાવેજને નકારાત્મક રીતે સાબિત કરે.આ બાબતના આ દષ્ટિકોણથી, મારો વિચાર એવો છે કે ટ્રાયલ કોર્ટ યોગ્ય રીતે મુદ્દો નંબર ૨ ફરીથી ઘડ્યો છે અને પ્રતિવાદી પર તે સાબિત કરવાની જવાબદારી મૂકી છે કે તે માન્ય અને સાચો દસ્તાવેજ છે કે નહીં.સિવિલ જજ (જુનિયર ડિવિઝન), ચંદીગઢ દ્વારા પસાર કરાયેલા ૦૮/૦૨/૨૦૦૫ ના આદેશમાં કોઈ ખામી નથી.

પડકારાયેલ ચુકાદામાં, ઉચ્ચ અદાલતે એ આધાર પર કાર્યવાહી કરી હતી કે સામાન્ય રીતે આવી છેતરપિંડી, અયોગ્ય પ્રભાવ અથવા ખોટી રજૂઆત સાબિત કરવી વાદીનું કામ છે, પરંતુ જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ બીજા સાથે વિશ્વાસપાત્ર સંબંધમાં હોય અને બાદમાં સક્રિય વિશ્વાસની સ્થિતિમાં હોય, ત્યારે છેતરપિંડી, ખોટી રજૂઆત અથવા અયોગ્ય પ્રભાવની ગેરહાજરી સાબિત કરવાનો બોજ પ્રભુત્વ ધરાવતા વ્યક્તિ પર હોય છે.

પુરાવા અધિનિયમની કલમ ૧૦૧ને ધ્યાનમાં રાખીને સાબિતીનો પ્રારંભિક બોજ વાદી પર રહેશે, જે નીચે મુજબ છે:—

"કલમ ૧૦૧.સાબિતીનો બોજ.જે કોઈ પણ અદાલતને તે જે હકીકતો પર ભાર મૂકે છે તેના અસ્તિત્વ પર આધારિત કોઈપણ કાનૂની અધિકાર અથવા જવાબદારી અંગે ચુકાદો આપવાની ઈચ્છા રાખે છે, તેણે તે હકીકતો અસ્તિત્વમાં છે તે સાબિત કરવું આવશ્યક છે.

જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ કોઈ પણ હકીકતનું અસ્તિત્વ સાબિત કરવા માટે બંધાયેલો હોય, ત્યારે એવું કહેવામાં આવે છે કે સાબિતીનો બોજ તે વ્યક્તિ પર છે.

ઉપરોક્ત જોગવાઈના સંદર્ભમાં, હકીકતને સાબિત કરવાનો બોજ તે પક્ષ પર છે જે નોંધપાત્ર રીતે હકારાત્મક મુદ્દાઓ પર ભાર મૂકે છે, નહીં કે તે પક્ષ કે જે તેને નકારે છે.આ નિયમ તેના અમલમાં સાર્વત્રિક ન પણ હોઈ શકે અને તેમાં અપવાદ હોઈ શકે છે.વિદ્વત ટ્રાયલ કોર્ટ અને હાઈકોર્ટ એ આધાર પર આગળ વધ્યા કે પ્રતિવાદી પ્રભાવશાળી સ્થિતિમાં હતો અને પક્ષકારો વચ્ચે વિશ્વાસપાત્ર સંબંધ હતો.અપીલકર્તાએ તેમના લેખિત નિવેદનમાં દાવામાં કરવામાં આવેલા ઉપરોક્ત દાવાઓને નકારી કાઢ્યા હતા અને વિવાદ કર્યો હતો.

દલીલ એ પુરાવા નથી, તેનાથી ઘણા ઓછા પુરાવા છે.દલીલોના આધારે મુદ્દાઓ ઉઠાવવામાં આવે છે.પ્રતિવાદી-અપીલકર્તાએ પક્ષકારો વચ્ચેના વિશ્વાસુ સંબંધને સ્વીકાર્યો નથી અથવા સ્વીકાર્યો નથી, તો નિર્વિવાદપણે, પક્ષકારો વચ્ચેનો સંબંધ પોતે જ એક મુદ્દો બનશે.પુરાવા અધિનિયમની કલમ ૧૦૨ મુજબ, જો બંને પક્ષો કોઈ પુરાવા રજૂ નહીં કરે તો દાવો નિષ્ફળ જશે. આમ, સામાન્ય રીતે, પુરાવાનો ભાર તે પક્ષ પર રહેશે જે મુદ્દાની હકારાત્મકતાનો દાવો કરે છે અને પુરાવા દાખલ થયા પછી, તે પક્ષ પર રહે છે જેની સામે, પ્રશ્ન ઊભો થાય ત્યારે, ચુકાદો આપવામાં આવશે, જો બંને પક્ષો દ્વારા કોઈ વધુ પુરાવા રજૂ કરવામાં ન આવે.

આમ, પ્રતિવાદી પ્રબળ સ્થિતિમાં હતો તે હકીકત વાદી દ્વારા પ્રથમ તબક્કે જ સાબિત થવી જોઈએ.

કૃષ્ણ મોહન કુલ ઉર્ફે નાની ચરણ કુલ અને અન્ય વિરુદ્ધ પ્રતિમા મૈત્રી અને અન્યો, [એઆઈ.આર ૨૦૦૩ એસસી ૪૩૫૧] માં આ અદાલતના ચુકાદામાં ઉચ્ચ અદાલત દ્વારા મજબૂત નિર્ભરતા મૂકવામાં આવી છે.તે કિસ્સામાં, પક્ષોએ પુરાવા રજૂ કર્યા પછી પુરાવાના ભારણનો પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો હતો.તે નોંધ પર લાવવામાં આવ્યું હતું કે જે સાક્ષીઓના નામ વિવાદિત દસ્તાવેજમાં આવ્યા હતા અને જે વાદીની સંપત્તિ પર કબજો કરવા માટે

બનાવવામાં આવ્યા હોવાનું કહેવાય છે તે અસ્તિત્વમાં ન હતા.સમાધાનના દસ્તાવેજને અમલમાં મૂકવાના પરોક્ષ હેતુ અંગેના પ્રશ્નનો અદાલત દ્વારા અભ્યાસ કરવામાં આવ્યો હતો.દસ્તાવેજની કથિત નોંધણી સમયે વહીવટકર્તાની ઉંમર ૧૦૦ વર્ષથી વધુ હતી.તેઓ લકવાગ્રસ્ત હતા અને વધુમાં તેમની માનસિક અને શારીરિક સ્થિતિ યોગ્ય નહોતી.તે પણ સંપૂર્ણપણે પથારીવશ હતો અને તેમ છતાં તેના ડાબા અંગૂઠાની છાપ લેવામાં આવી હતી, ત્યાં કોઈ સાક્ષી ન હતો જે સાબિત કરી શકે કે તેણે તેના અંગૂઠાની છાપ મૂકી હતી.ઉપરોક્ત હકીકતો પર, આ અદાલતે અભિપ્રાય આપ્યો હતો:-

"૧૨ સમાધાનના દસ્તાવેજની માન્યતા સાબિત કરવાની જવાબદારી પ્રતિવાદી નંબર ૧ પર હતી.જ્યારે કોઈ પક્ષકાર દ્વારા છેતરપિંડી, ખોટી રજૂઆત અથવા અયોગ્ય પ્રભાવનો આરોપ મૂકવામાં આવે છે, ત્યારે સામાન્ય રીતે, આવી છેતરપિંડી, અયોગ્ય પ્રભાવ અથવા અયોગ્ય પ્રભાવ સાબિત કરવાનો બોજ તેના પર હોય છે.પરંતુ, જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ બીજા વ્યક્તિ સાથે વિશ્વાસુ સંબંધમાં હોય અને બાદમાં સક્રિય વિશ્વાસની સ્થિતિમાં હોય, ત્યારે છેતરપિંડી, ખોટી રજૂઆત અથવા અનુચિત પ્રભાવની ગેરહાજરી સાબિત કરવાનો બોજ, પ્રભુત્વ ધરાવતી વ્યક્તિ પર હોય છે, ત્યારે તેણે સાબિત કરવું પડે છે કે વ્યવહારમાં વાજબી

રમત હતી અને દેખીતી વાત વાસ્તવિક છે, બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, વ્યવહાર વાસ્તવિક અને પ્રામાણિક છે.આવા કિસ્સામાં વ્યવહારની સદ્ભાવના સાબિત કરવાનો બોજ પ્રભાવશાળી પક્ષ પર, એટલે કે સક્રિય વિશ્વાસની સ્થિતિમાં રહેલા પક્ષ પર ફેંકવામાં આવે છે.બીજા સાથે વિશ્વાસુ સંબંધમાં ઊભેલી વ્યક્તિની ફરજ છે કે તે તેની સંભાળને આપવામાં આવેલા વ્યાજનું રક્ષણ કરે અને અદાલત આવી વ્યક્તિઓ વચ્ચેના તમામ વ્યવહારો પર ઈર્ષાથી નજર રાખે છે જેથી રક્ષક તેના પ્રભાવ અથવા વિશ્વાસનો ઉપયોગ તેના લાભ માટે ન કરી શકે.જ્યારે ફરિયાદ કરનાર પક્ષ આવો સંબંધ દર્શાવે છે, ત્યારે કાયદો વ્યવહાર વિરુદ્ધ બધું જ ધારે છે અને વિશ્વાસ અથવા ટ્રસ્ટનું પદ ધરાવતી વ્યક્તિ પર તે બતાવવાની જવાબદારી મૂકવામાં આવે છે કે વ્યવહાર સંપૂર્ણપણે વાજબી અને વાજબી છે, કે તેની સ્થિતિનો કોઈ લાભ લેવામાં આવ્યો નથી.

ઉપરોક્ત તારણો પર પહોંચતા આ અદાલતે ભારતીય પુરાવા અધિનિયમની કલમ ૧૧૧ નો ઉલ્લેખ કર્યો છે જે નીચે મુજબ છે:—

"કલમ ૧૧૧.વ્યવહારોમાં સદ્ભાવના પુરાવો જ્યાં એક પક્ષ સક્રિય વિશ્વાસના સંબંધમાં હોય.જ્યાં પક્ષો વચ્ચેના વ્યવહારની સદ્ભાવના અંગે કોઈ પ્રશ્ન હોય, જેમાંથી એક પક્ષ સક્રિય વિશ્વાસની સ્થિતિમાં બીજાની સાથે ઊભો રહે છે, ત્યારે વ્યવહારની સદ્ભાવના સાબિત કરવાનો બોજ તે પક્ષ પર હોય છે જે સક્રિય વિશ્વાસની સ્થિતિમાં હોય.

પરંતુ આવા નિષ્કર્ષ પર પહોંચતા પહેલા, સક્રિય વિશ્વાસની સ્થિતિમાં વ્યક્તિ સામે અનુચિત પ્રભાવની ધારણા કરવામા આવે તે પહેલાં કથિત વિશ્વાસુ સંબંધોના સંદર્ભમાં દાવાઓ સ્થાપિત કરવા આવશ્યક છે.સક્રિય આત્મવિશ્વાસની હકીકત પણ સ્થાપિત થવી જોઈએ.

પુરાવા અધિનિયમની કલમ ૧૧૧ ત્યારે લાગુ થશે જ્યારે વ્યવહારની પ્રામાણિકતા પ્રશ્નમાં હોય પરંતુ જ્યારે તેની વાસ્તવિક પ્રકૃતિ પ્રશ્નમાં હોય ત્યારે નહીં.

'સક્રિય વિશ્વાસ' શબ્દો સૂચવે છે કે પક્ષો વચ્ચેનો સંબંધ એવો હોવો જોઈએ કે એક પક્ષ બીજાના હિતોનું રક્ષણ કરવા માટે બંધાયેલો હોય.

આમ, બંધનકર્તા હિતોના નિર્ધારણ માટેનો મુદ્દો અથવા સક્રિય વિશ્વાસના નિયમમાં આવતા કિસ્સાઓ કેસ-કેસમાં બદલાય છે.જો વાદી પ્રત્યયી સંબંધનું અસ્તિત્વ અથવા પ્રતિવાદી-અપીલકર્તા દ્વારા રાખવામાં આવેલા સક્રિય વિશ્વાસની સ્થિતિને સાબિત કરવામાં નિષ્ફળ જાય, તો બોજ તેના પર રહેશે કારણ કે તેણે છેતરપિંડીનો આરોપ લગાવ્યો હતો.તેથી, અમારા મતે, ટ્રાયલ કોર્ટ અને હાઈકોર્ટનું એવું કહેવું યોગ્ય નથી કે આગળ કંઈપણ કર્યા વિના, પુરાવાનો ભાર પ્રતિવાદી પર રહેશે.

"દાવામાં સામેલ વ્યક્તિ/પક્ષને નકારાત્મક રીતે સાબિત કરવું હંમેશા મુશ્કેલ હોય છે" એ આધાર પર કાર્યવાહી કરવામાં વિદ્વાન ટ્રાયલ જજ પોતાને ખોટી દિશામાં દોર્યા છે.

પક્ષકારને જે મુશ્કેલીઓનો સામનો કરવો પડી શકે છે તે ક્યારેય એ પ્રશ્નનો નિર્ણાયક બની શકે નહીં કે પુરાવાનો ભાર કોના પર રહેશે.તેથી, વિદ્વાન ટ્રાયલ જજ પોતાની જાતને ખોટો પ્રશ્ન પૂછ્યો અને ખોટા જવાબ પર પહોંચ્યા.અમારા વિચારમાં ઉચ્ચ અદાલતે પણ ભારતીય પુરાવા અધિનિયમની કલમ ૧૦૧ને ખોટી રીતે વાંચવામાં અને ખોટી રીતે અર્થઘટન કરવામાં કાયદાની ગંભીર ભૂલ

કરી છે. દસ્તાવેજમાં બનાવટ અથવા બનાવટ સાબિત કરવાના દૃષ્ટિકોણથી, પ્રતિવાદી દ્વારા મૂળ વેચાણ ખતનો કબજો, કાનૂની સ્થિતિને બદલશે નહીં.દસ્તાવેજ ધરાવતા પક્ષને હંમેશા તે જ રજૂ કરવા માટે નિર્દેશિત કરી શકાય છે.વાદી પ્રતિવાદી પાસેથી ઉપરોક્ત દસ્તાવેજ માંગવા માટે અરજી દાખલ કરી શકે છે અને વિદ્વાન ટ્રાયલ જજ દ્વારા પ્રતિવાદીને તે રજૂ કરવાનો નિર્દેશ આપી શકાયો હોત.

આ બાબતનું બીજું એક પાસું પણ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ.સાબિતીનો બોજ અને સાબિતીની જવાબદારી વચ્ચે તફાવત છે.શરૂઆત કરવાનો અધિકાર જવાબદારીની ખાતરીને અનુસરે છે.તે કેસના પ્રારંભિક તબક્કામાં મહત્વ ધરાવે છે.જ્યાં પ્રશ્ન એ છે કે કઈ પાર્ટીએ શરૂઆત કરવી જોઈએ, ત્યાં પુરાવાની જવાબદારીનો પ્રશ્ન વધુ મજબૂત હોય છે.સાબિતીનો બોજ ત્રણ રીતે વપરાય છે:(i) શરૂઆતમાં અથવા પછીના સમયે દરખાસ્તના સમર્થનમાં પુરાવા લાવવાની ફરજ દર્શાવવી; (ii) તમામ પ્રતિ પુરાવા સામે દરખાસ્ત સ્થાપિત કરવાની ફરજ પાડવી; અને (iii) એક અંધાધૂંધ ઉપયોગ જેમાં તેનો અર્થ અન્યમાંથી એક અથવા બંને હોઈ શકે છે.પ્રાથમિક નિયમ એ છે કે કલમ ૧૦૧ લવચીક નથી.કલમ ૧૦૨ મુજબ, શરૂઆતની જવાબદારી હંમેશા વાદી પર હોય છે અને જો તે તે જવાબદારી છોડી દે છે અને એવો કેસ બનાવે છે જે તેને રાહત

માટે હકદાર બનાવે છે, તો તે જવાબદારી પ્રતિવાદી પર જાય છે કે તે સંજોગો, જો કોઈ હોય, તો તે સાબિત કરે, જે વાદીને તે માટે હકદાર બનાવશે.

આર.વી.ઈ. વેંકટચલા ગોંડર વિરુદ્ધ અરુલમિગુ વિશ્વેસરસ્વામી અને વી.પી. મંદિર અને અન્ય [જેટી ૨૦૦૪ (૬) એસસી જજર] માં, કાયદો નીચેના શબ્દોમાં જણાવવામાં આવ્યો છે:

"૨૯ હકના આધારે કબજાની વસૂલાત માટેના દાવામાં વાદીએ પોતાનું હક સાબિત કરવું અને અદાલતને સંતોષ કરવો કે તે કાયદાકીય રીતે દાવાની મિલકત પર પ્રતિવાદીને તેના કબજામાંથી બહાર કાઢવા અને તેને કબજો પુનઃસ્થાપિત કરવા માટે હકદાર છે.જો કે, એ. રાઘવમ્મા વિરુદ્ધ એ. ચેનચમ્મામાં જણાવ્યા મુજબ સાબિતીના ભાર અને સાબિતીની જવાબદારી વચ્ચે આવશ્યક તફાવત છે:સાબિતીનો બોજ તે વ્યક્તિ પર પડે છે જેણે હકીકત સાબિત કરવી પડે છે અને જે ક્યારેય બદલાતી નથી.સાબિતીની જવાબદારી બદલાય છે.આ પ્રકારની જવાબદારી બદલવી એ પુરાવાના મૂલ્યાંકનમાં સતત ચાલતી પ્રક્રિયા છે.અમારા મતે, હકના આધારે કબજો મેળવવાના દાવામાં એકવાર વાદી ઉચ્ચ

સ્તરની સંભાવના ઊભી કરી શકે છે જેથી પ્રતિવાદી પર જવાબદારી ખસેડી શકાય તે પ્રતિવાદી પર તેની જવાબદારી છોડવાની છે અને તેની ગેરહાજરીમાં વાદી પર પડેલા પુરાવાનો બોજ મુક્ત કરવામાં આવ્યો હોવાનું માનવામાં આવશે જેથી તે વાદીના હકના પુરાવા સમાન હોય.

ઉપરોક્ત કારણોસર, વિવાદિત ચુકાદાને ટકાવી શકાતો નથી. મુદ્દાને ફરીથી ઘડવાના આદેશને રદ કરવામાં આવે છે, આમ મૂળ મુદ્દાને પુનર્જીવિત કરવામાં આવે છે. જો જરૂરી જણાય તો ટ્રાયલ કોર્ટ કોઈપણ વધારાનો મુદ્દો ઘડવા માટે સ્વતંત્ર રહેશે.

અપીલ ઉપર મુજબ મંજૂર કરવામાં આવે છે.

આર. પી.

અપીલમંજૂર કરવામાં આવી.

This judgment has been translated using AI Tool – SUVAS.

=====

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.